

DOI: 10.31648/pw.6862

JAROSŁAW WOŁKONOWSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8152-4508>

Association of Polish Scientists of Lithuania

„NEUTRALNOŚĆ” LITWY PODCZAS BITWY WARSZAWSKIEJ

Lithuania's "neutrality" during the Battle of Warsaw

ABSTRACT: After the First World War, three concepts clashed in Eastern Europe: the model of the nation-state, the expansion of the Bolshevik revolution implemented by Russia and the union of nation-states (Poland, Lithuania, Ukraine, Belarus and Latvia), according to Piłsudski, resulting from the threat. Russia in the years 1920-1921 signed five peace treaties, but only the treaty with Lithuania contained secret arrangements regarding the neutrality of Lithuania in the Bolshevik-Polish war. The analysis of the source material shows that Russia used the secret provisions of the peace treaty in its plans for the expansion of Bolshevism, and after the defeat of the Polish army, it was to carry out a Bolshevik coup in Lithuania. Despite its proclaimed neutrality, Lithuania turned out to be on the side of Russia in this conflict, causing additional difficulties for Polish troops in the Battle of Warsaw. The Polish victory over the Vistula impeded the expansion of Bolshevism to Europe.

KEY WORDS: Piłsudski's federal ideas, the Polish-Bolshevik War 1919-1921, secret annexes to the peace agreement between Lithuania and the Russian Socialist Federative Soviet Republic of July 12, 1920, Lithuania's neutrality, Battle of Warsaw

1. Wstęp

Zawieszenie broni z 11 listopada 1918 roku wytworzyło niepowtarzalną okazję odbudowania niepodległości przez Litwę i Polskę utraconej przed 123 laty. Zaborcy Rzeczypospolitej Obojga Narodów jesienią 1918 roku znaleźli się w trudnej sytuacji. Wojnę przegrały Prusy oraz Cesarstwo Austro-Węgierskie, zaś w Rosji rewolucja bolszewicka zburzyła carski reżim i władzę zagarnęli bolszewicy. Miliony Polaków i Litwinów, a także Łotyszy, Estończyków, Finów, jak również Białorusinów i Ukraińców znaleźli się w nowej rzeczywistości geopolitycznej. Nie można jednak twierdzić, iż na dawnych terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów jesienią 1918 roku nastąpił bezład władzy. Wojska niemieckie, mimo przegranej wojny i podpisanego rozejmu, ciągle utrzymywały ogromne obszary.

To za zgodą niemieckich władz 18 września 1917 roku Litwini powołali przedstawicielstwo parlamentarne Tarybę (Łukomski/Polak 1994, 113), a 16 lutego 1918 został podpisany akt niepodległości Litwy, 24 lutego niepodległość proklamowała Estonia, a 25 marca powstała Białoruska Republika Ludowa. Nieco wcześniej, bo 6 grudnia 1917 roku niepodległość proklamowała Finlandia, a 22 stycznia została proklamowana Ukraińska Republika Ludowa. 11 listopada 1918 roku niepodległość proklamowała Polska, a 18 listopada – Łotwa. Rosja bolszewicka dążyła do ekspansji rewolucji na zachód oraz włączenia utraconych obszarów carskiej Rosji w postaci republik sowieckich.

Partie litewskie na przełomie XIX i XX wieku widziały przyszłą Litwę jako narodowe demokratyczne państwo, szukając obszaru narodowego w dawnych granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej WKL) (Römer 2018, 269). Inne stanowisko w tej kwestii mieli Polacy zamieszkali w dawnych granicach WKL – ich stanowisko wyrażało się „byle z Polską” (Römer 2018, 275). Element polski na tych obszarach w wielu regionach był wpływowy, a w niektórych dominujący (Wakar 1917, 18-19).

Wśród polskich polityków początku XX wieku też nie było zgody co do przyszłych granic Polski. Konkurowały tutaj dwie koncepcje – Narodowej Demokracji i federacyjna idea Piłsudskiego. Doktryna endecji zakładała model terytorialny państwa narodowego ograniczonego obszarem, w którym Polacy stanowiliby zdecydowaną większość, zaś mniejszości nie mogły przekraczać jednej trzeciej ogółu (Łojek 1986, 59).

Z kolei Piłsudski uważał, że państwo narodowe liczące około 30 mln obywatele znajdujące się między Niemcami i Rosją nie zdoła utrzymać niepodległości – na tym obszarze będzie mógł utrzymać się tylko związek ściśle współpracujących państw liczących razem 80-100 mln osób (Łojek 1986, 49). Związek taki, ze wspólną polityką zagraniczną i obroną przed bolszewicką Rosją, miały utworzyć Polska, Litwa, Białoruś, Ukraina oraz Łotwa (z dominującą rolą Polski ze względów geograficznych, demograficznych, militarnych i tradycji historyczno-cywilizacyjnej) (Łukomski/Polak 1994, 18).

Piłsudski w latach 1919-1920 podjął działania w celu realizacji tej idei. 19 kwietnia 1919 roku oddziały polskie wyzwoliły Wilno z niewoli bolszewików i podjęto rozmowy polsko-litewskie. Marszałek osobiście odczytał „Odezwę do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”, akcentując, że to mieszkańcy określą swoją przyszłość (AJP, 709/1/11, Odezwa do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wilno 22 kwietnia 1919 r., 8-10). Latem 1919 roku zorganizowano obchody 350. rocznicy unii lubelskiej, nawołując tym do przyszłej federacji. Jednak Litwinów to nie przekonywało, powstał konflikt interesów i linia demarkacyjna, zaś jesienią 1919 doszło do walk na Suwalszczyźnie oraz brzemiennej tzw. imprezy sierpniowej (Łossowski 1996, 81).

8 sierpnia 1919 roku wojska polskie wyzwoliły Mińsk. W odezwie „Do miejscowej ludności” stwierdzono, że wojsko polskie wyzwoliło ten region z niewoli bolszewików. Piłsudski mówił do Białorusinów, iż wojska polskie przysły z hasłem swobody (Urbankowski 1989, 87-88). Podjęto próby rozmów polsko-białoruskich na temat federacji, jednak były one trudne. Działacze białoruscy lekceważyli fakt, że miejscowi komuniści proklamowali na początku 1919 roku Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką, a pod koniec lutego 1919 Litewsko-Białoruską Socjalistyczną Republikę Radziecką.

Lokalni bolszewicy mieli wpływy na Łotwie, co wykorzystała Rosja bolszewicka, okupując jesienią 1919 roku Łatgalię. W styczniu 1920 wojska polskie wspólnie z oddziałami łotewskimi wyparły wojska bolszewickie z Dyneburga, co negatywnie przyjęto na Litwie, gdyż pozbawiono ją granicy z Rosją (Łossowski 1996, 92). W styczniu 1920 roku Piłsudski mówiąc do Łotyszy, podkreślił, że wojska polskie walczyły „za naszą i waszą wolność” (Jędrzejewicz 1982, 77). Dzięki dobrej współpracy łotewsko-polskiej i negocjacji związanej z federacją (Łotwa była ostrożna w tej kwestii) marszałek widział możliwość wywarcia wpływu z dwóch stron na Litwę, która odrzucała udział związku z Polską (Drozdowski 1995, 104).

Wiosną 1920 roku rozpoczęto działania na kierunku ukraińskim – obszar ten okupowała Rosja bolszewicka. 21 kwietnia 1920 została podpisana umowa polsko-ukraińska, przyznająca Ukrainie samodzielny byt państwowy z rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej na czele z Semen Petlurą, zaś 25 kwietnia wojska polskie pod dowództwem Piłsudskiego i ukraińskie pod dowództwem Petlury rozpoczęły natarcie. Po zajęciu Żytomierza i Korostenia Piłsudski wydał odezwę do mieszkańców Ukrainy, w której stwierdził, że wojska polskie pomogą usunąć obcych najeźdźców i zapewnią, by prawy rząd ukraiński objąłby władzę na tych ziemiach (AJP, 709/1/11, Odezwa J. Piłsudskiego do Ukraińców, 26 kwietnia 1920 r.). Zdobycie Kijowa 8 maja 1920 miało być końcowym etapem utworzenia Ukrainy i związku państw jako program odgrodzenia się od Rosji (Grygajtis 2001, 139).

Odmienne wyglądała sytuacja na polsko-litewskiej linii demarkacyjnej – doszło tutaj do kolejnych starć polsko-litewskich, które prowizorycznie gaszono (Łossowski 1996, 96-99).

2. Bolszewickie „pokojoye” umowy z nowymi państwami Europy Środkowej

Rosja bolszewicka we wrześniu 1919 roku wystąpiła do państw bałtyckich z propozycją zawarcia pokoju (Łossowski 1996, 102). Kraj ten prowadził na tym terenie przebiegłą politykę, mającą na celu podbój tych państw i włączenie ich jako republiki sowieckie. Rosja bolszewicka wykorzystywała do tego wszelkie środki. W latach

1918-1920 dokonała przewrotu na Białorusi i Ukrainie, okupując je i włączając do swego imperium. Z pozostałymi państwami tego regionu podpisała traktaty pokojowe, nie rezygnując z ekspansywnej polityki. Przedstawicielem Rosji w tych pertraktacjach był Aleksander Joffe, który umiejętnie wykorzystywał niesnaski młodych państw.

2 lutego 1920 roku Rosja bolszewicka i Estonia podpisały pokojową umowę, w której bolszewicy uznali niepodległość Estonii, ustalono granicę między obu państwami. W artykule VII stwierdzono, że na terytorium obu państw nie będzie wojsk trzeciej strony, prowadzącej działania zbrojne przeciw stronie umowy. Artykuł XII stwierdzał, że Rosja bolszewicka wypłaci (i wypłaciła) Estonii 15 mln rubli w złocie (co stanowiło 11,6 ton złota). W tekście umowy znalazły się uwagi i dodatki (League of Nations – Treaty Series 1922, Vol. XI, 30-71), ale nie zawierała ona tajnych załączników.

11 sierpnia 1920 Rosja podpisała podobną pokojową umowę z Łotwą. Uznała ona niepodległość Łotwy, ustalono także granicę między państwami. Zgodnie z artykułem XV Rosja miała wypłacić (i wypłaciła) Łotwie 4 mln rubli w złocie (co odpowiadało 3,1 ton złota). W tekście umowy były uwagi i dodatki (League of Nations 1920-1921/II, 196-212), ale nie znalazły się tam tajne załączniki.

Nieco inny model miała pokojowa umowa między Rosją i Finlandią podpisana 14 października 1920 – na czele delegacji rosyjskiej stał Jan Berzin. Niepodległość Finlandii Rosja bolszewicka uznała jesienią 1917 roku. W umowie określono granicę rosyjsko-fińską, kwestie neutralności Zalewu Fińskiego i Morza Bałtyckiego, a także sprawy gospodarcze. Znalazły się w niej uwagi, deklaracje (League of Nations 1921/3, 6-80), natomiast nie zawierała ona tajnych załączników.

Ostatni z tej listy był traktat pokoju zawarty w Rydze 18 marca 1921 między Polską a Rosją i Ukrainą. W pierwszej części traktatu opisano granicę między II RP i Rosją bolszewicką oraz Ukrainą i Białorusią, która wywołała duże napięcia w obozie politycznym Polski. Jeden z członków polskiej delegacji Stanisław Grabski przez dziesięciolecia tłumaczył się z pozostawienia terenów wschodnich włącznie z Mińskiem, na których mieszkało ponad milion Polaków (Grabski 1943, 26-37). Granica ta oznaczała klęskę federacyjnej idei Piłsudskiego. Kazimierz Okulicz, jeden z uczestników wileńskich spotkań z Józefem Piłsudskim, tak to ujął: „O traktacie ryskim wyraził się Marszałek w sposób trudny do powtórzenia” (Okulicz 1985, 55). Artykuł XIII stwierdzał, że Rosja bolszewicka zapłaci Polsce 30 mln rubli w złocie, z czego Rosja nie wywiązała się. W traktacie były dodatkowe dokumenty (League of Nations 1921/6, 51-170), ale nie znalazły się tam tajne załączniki.

3. „Neutralność” Litwy w świetle litewsko-rosyjskiej umowy z 12 lipca 1920 roku

Z omawianej listy traktatów pokojowych wyróżnia się pokojowa umowa bolszewicko-litewska podpisana 12 lipca 1920 roku (League of Nations 1921/3, 105-138). Pierwsze rosyjsko-litewskie spotkanie odbyło się w maju 1920 (Łossowski 1996, 112). 5 czerwca doszło do posiedzenia najwyższych władz Litwy, na którym przedstawiono projekt umowy i tajne załączniki (LCVA, Memorandum 1920, 165-168). W trakcie dalszych spotkań obie delegacje w Moskwie wypracowały i uzgodniły tekst umowy, którą podpisały 12 lipca 1920 wraz z tajnymi załącznikami do punktu 5 umowy.

Jawna umowa rosyjsko-litewska była podobna do rosyjsko-estońskiej i rosyjsko-łotewskiej. W artykule I Rosja uznała niepodległość Litwy, zaś w II określona została granica, przebiegająca wzdłuż linii miast od północy, która pozostawiła po stronie litewskiej Braślów, Mołodeczno, Lidę. Część terenów przyznanych wg tej umowy Litwie, takie jak Wileńszczyzna, wiosną 1919 roku należały już do II RP i odbyły się tam wybory samorządowe. W artykule IV strony wykluczyły powołanie na swych terenach rządów i organizacji państw, znajdujących się w stanie wojny z drugą stroną. Bardzo ważny okazał się artykuł V stwierdzający, że Litwa ogłasza neutralność w wojnie polsko-bolszewickiej, Rosja zaś ze swej strony zobowiązuje się to uhonorować i uczestniczyć w gwarancjach przestrzegania neutralności (League of Nations 1921/3, 105-138). W sprawie realizacji tego punktu zostały podpisane odrębne tajne rosyjskie i litewskie załączniki:

Do litewskiej delegacji ds. rozmów na temat umowy pokojowej z Rosją. W imieniu swojego rządu delegacja Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ds. rozmów z Litwą ogłasza, że przewidziane w tym artykule zobowiązanie Rosji do przestrzegania neutralności Litwy i uczestniczenia w gwarancjach zapewniających ten stan Rząd Robotniczo-Chłopski Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej uzna tylko w tym przypadku, jeżeli Rząd Federacji Rosyjskiej weźmie udział w wypracowaniu warunków wymienionej neutralności Litwy (LCVA, Pismo delegacji R.S.F.R.R. do delegacji Litwy z 12 lipca 1920 r., 112).

Odpowiedź litewskiej delegacji w powyższej kwestii była następująca:

Odnosnie do artykułu V. Do delegacji Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ds. rozmów na temat umowy pokojowej z Litwą. W imieniu swojego rządu delegacja Litewskiej Republiki Demokratycznej ds. rozmów z Rosją ogłasza, że rząd Litwy przyjmuje do wiadomości oświadczenie delegacji Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ds. pokojowych rozmów z Litwą, że Rząd Robotniczo-Chłopski Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przyjmuje zobowiązanie do przestrzegania neutralności Litwy i uczestniczeniu w gwarancjach zapewniających ten stan tylko w tym przypadku, jeżeli

Rząd Federacji Rosyjskiej weźmie udział w wypracowaniu warunków wymienionej neutralności Litwy (LCVA, Pismo delegacji Litwy do delegacji R.S.F.R.R., 113).

Kolejne dokumenty określają stanowiska obu stron w kwestii neutralności:

Do litewskiej delegacji ds. rozmów na temat umowy pokojowej z Rosją. Biorąc pod uwagę stan wojny między Rosją a Polską oraz okupację przez tę ostatnią części terytorium należącego na podstawie niniejszej umowy do Litwy, a także brak możliwości wstrzymania z powodu wojskowo-strategicznych wyliczeń działań wojennych armii rosyjskiej przeciwko Polsce na granicy z Litwą – osoby podpisujące ten dokument w imieniu Rządu Robotniczo-Chłopskiego Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej oświadczają, że rząd rosyjski nie ma wątpliwości, że przekroczenie granicy litewskiej przez wojska rosyjskie i zajęcie przez nie części terytorium, które na mocy danej umowy należy do Republiki Litewskiej, w żadnym przypadku nie zostanie potraktowane przez rząd Litwy jako zerwanie niniejszej umowy pokojowej i jako nieprzyjazny akt wobec Litwy. A. Joffe, J. Marchlewski, L. Obolenski (LCVA, Pismo delegacji R.S.F.R.R. do delegacji Litwy z 12 lipca 1920 roku, 114).

Oto odpowiedź litewskiej delegacji:

Do delegacji Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej ds. rozmów na temat umowy pokojowej z Litwą. Biorąc pod uwagę stan wojny między Rosją a Polską oraz okupację przez tę ostatnią części terytorium należącego na podstawie niniejszej umowy do Litwy, a także brak możliwości wstrzymania wojennych działań armii rosyjskich przeciwko Polsce na granicy z Litwą, osoby podpisujące ten dokument w imieniu rządu Litewskiej Republiki Demokratycznej oświadczają, że w żadnym przypadku nie będą traktować faktu przekroczenia litewskiej granicy przez wojska rosyjskie i zajęcia przez nie części terytorium, które na mocy niniejszej umowy należy do państwa litewskiego, jako zerwanie niniejszej umowy i jako nieprzyjazny akt wobec Litwy pod warunkiem, że po wygaśnięciu potrzeb wojskowo-strategicznych wojska rosyjskie zostaną wydalone ze wskazanego terytorium. T. Naruševičius, P. Klimas, S. Rozenbaumas, J. Vailokaitis, V. Račkauskas (LCVA, Pismo delegacji Litwy do delegacji R.S.F.R.R., 116).

13 lipca 1920 roku MSZ Litwy wystosowało depezę do MSZ Rosji:

13 lipca 1920 roku [...] Władze Litwy wyrażają swoją radość i zadowolenie, że nareszcie między dwoma sąsiednimi państwami zostaną nawiązane dobrosąsiedzkie stosunki. Stop. Władze Litwy żywią nadzieję, że stosunki te będą jak najbardziej serdeczne. Stop. Z powodu wojny rosyjsko-polskiej wojska rosyjskie i litewskie posiadają wspólną linię kontaktową i w celu uniknięcia możliwych wspólnych starć władze Litwy mają zaszczyt zwrócić się z usilną prośbą do władz Rosji, aby wydały swojemu wojsku rozkaz zakazujący podążania do miejscowości zajętych przez wojska litewskie. Stop. Władze Litwy mają nadzieję, że władze Rosji uznają żądanie to za prawomocne

i zasadne, gdyż dotyczy ono tylko terytorium Litwy, którego granice zostały już określone w umowie dwustronnej. Dr Purickas Minister Spraw Zagranicznych (LCVA, Depesza Ministra Spraw Zagranicznych Litwy do MSZ Rosji z 13 lipca 1920 r., 109).

20 lipca 1920 roku MSZ Litwy otrzymało odpowiedź:

Do Ministra Spraw Zagranicznych Litwy Pana Purickasa. Z radością witamy wspólne działania wojsk litewskich i rosyjskich przeciwko polskim imperialistom, zagrażających litewskim i rosyjskim masom narodowym w decydowaniu o własnym losie. Obecnie sprawdziło się w praktyce, w jakim stopniu niezbędne było podpisanie umowy dwustronnej zezwalającej na czasowe zajęcie części terytorium Litwy przez wojska rosyjskie w celach strategicznych. Uważam za swój obowiązek jeszcze raz zapewnić, że nasza okupacja jest czasowa i że Rosja Radziecka nie zagraża niepodległości Litwy i samostanowieniu narodowemu pracującego narodu litewskiego. Cziczerin (LCVA, Telegram MSZ Rosji do MSZ Litwy z dnia 20 lipca 1920 r., 51).

Należy odnotować, że w 1920 roku na terenie Wileńszczyzny i Suwalszczyzny doszło zarówno do walk bolszewicko-polskich, jak i litewsko-polskich. Strona litewska z jednej strony wyraziła zgodę na przekroczenie swej granicy jednostkom armii bolszewickiej, z drugiej zaś sama prowadziła akcje zbrojne przeciwko oddziałom polskim (Łossowski 1996, 116-128).

Na uwagę zasługuje artykuł XII – określał on kompensatę w wysokości 3 mln rubli w złocie (co stanowiło 2,3 ton złota), jaką Rosja wypłaci Litwie. Ratyfikacja umowy ze strony Litwy nastąpiła 6 sierpnia 1920. Tego dnia zostało też podpisane porozumienie o przekazaniu Wilna i okolic stronie litewskiej, zaś 16 października 1920 Rosja wypłaciła 3 mln rubli w złocie (monetami złotymi o nominale 5 rubli, co stanowiło 2,3 tony złota) (LCVA, Wypłata przez Rosję kompensaty dla Litwy, 90-107).

W artykule XIII Litwa i Rosja zadeklarowały ścisłą współpracę gospodarczą – stawka podatku i cła za tranzyt towarów miały być zerowe dla obu stron.

Umowa pokojowa między Litwą a Rosją została ratyfikowana przez Sejm Litwy 6 sierpnia 1920 roku. W trakcie omawiania umowy doszło do zgłoszenia kilku mało istotnych uwag (Wołkonowski 2015, 334-337). Sejm wysłuchał ministra spraw zagranicznych Litwy dr. Purickisa, który odnotował trzy przyczyny przemawiające za ratyfikacją: 1) uznanie przez Rosję niepodległości Litwy; 2) zwrot majątku i możliwość powrotu na Litwę zesłanych mieszkańców; 3) złoty fundusz oceniony przez ministra jako zezwalający na wprowadzenie własnej waluty. Purickis konstatawał, że siły zbrojne Litwy niewiele znaczą w porównaniu z Rosją, dlatego sugerował, iż szansą Litwy są pokojowe rozwiązania. Poruszając temat obecności wojsk rosyjskich w Wilnie i w regionie, stwierdził, że tereny te otrzymają status terytorium Litwy dopiero po ratyfikacji, natomiast przed ratyfikacją jest to terytorium, o które Litwa się ubiega. Końcowe głosowanie miało wynik

jednomyślny z wyjątkiem trzech głosów wstrzymujących się (socjaldemokratów) (Wołkonowski 2015, 336). 14 października 1920 roku w Moskwie nastąpiła wymiana protokołów ratyfikacyjnych i w tym dniu umowa nabrała mocy prawnej (Wołkonowski 2015, 337).

4. Ofensywa sowiecka i Bitwa Warszawska

Dowódca wojsk bolszewickich frontu zachodniego Tuchaczewski, planując w 1920 roku uderzenie na Polskę, tak widział rolę Litwy:

Plan ofensywy przewidywał przebicie się przez „wrota smoleńskie”, rozbitcie lewego skrzydła armii polskiej i wciśnięcie reszty jej sił w Błota Pińskie. Plan ten miał tę dobrą stronę, że pozwalał w znacznej mierze zaoszczędzić siły. Wrogo względem Polski usposobiona Litwa mogła, w razie naszego posunięcia się naprzód, z powodzeniem osłaniać nasze skrzydło i tyły. [...] W ten sposób, natychmiast po pierwszym przebicciu się, wszystkie nasze siły mogły być wyzyskane dla działań aktywnych przeciw głównym siłom armii polskiej, a na prawe nasze skrzydło i na tyły mogliśmy nie zwracać wielkiej uwagi (Piłsudski/Tuchaczewski 1989, 165).

Jeżeli na początku Tuchaczewski używał wobec Litwy słowo „mogła”, to już dalej tak pisał o planie: „Podstawą jego była nadal ta sama myśl oparcia naszego prawego skrzydła o Litwę i Prusy Wschodnie i odrzucenia sił polskich ku błotom Polesia” (Piłsudski/Tuchaczewski 1989, 171).

14 maja 1920 roku ruszyła pierwsza ofensywa bolszewicka i wojsko polskie, stawiając opór, musiało pośpiesznie wycofać się z Kijowa w kierunku Warszawy. 4 lipca ruszyła druga ofensywa pod dowództwem Tuchaczewskiego. Na kierunku północnym zaaktywizowały się oddziały wojska litewskiego. Znamienne były uwagi Tuchaczewskiego o wojsku litewskim:

Kiedy tylko Litwini wyczuli, że Armia Czerwona odnosi zupełnie wyraźne powodzenie, ich stanowisko neutralne natychmiast zmieniło się na wrogie w stosunku do Polski. Oddziały litewskie uderzyły na polskie siły, zajmując Nowe Troki i st. Landwarowo. Szybki ruch oskrzydłający Korpusu Konnego i pomoc wojska litewskiego odcięły północnej armii polskiej linię odwrotu ku Oranom i Grodnu (Piłsudski/Tuchaczewski 1989, 175).

Zaostrzenie relacji polsko-litewskich nastąpiło w połowie lipca 1920 roku, gdy rozpoczęły się walki o Wilno. Wówczas IV Brygada Piechoty z 2 Dywizji Litewsko-Białoruskiej znalazła się w rejonie na zachód od Wilna i została napadnięta przez wojska bolszewickie. Po odparciu tego ataku zepchnięto ją w głąb Litwy. W okolicach Żyżmor poddała się jednostkom litewskim, aby nie trafić do niewoli

sowieckiej. Około 1000 polskich żołnierzy zostało rozbrojonych i trafiło do niewoli litewskiej – zabrakło ich podczas Bitwy Warszawskiej. Latem 1920 Litwa dostarczyła tabor kolejowy dla Rosji bolszewickiej, gdyż rosyjski, z powodu innej szerokości torów, nie mógł być użyty (Łossowski 1996, 125, 127). Na początku sierpnia 1920 do niewoli litewskiej trafiło około 3600 żołnierzy polskich, którzy znaleźli się na terytorium Litwy na skutek działań armii bolszewickiej (Balkelis 2019, 279, 280).

Plan wojsk polskich polegał na kontruderzeniu 16 sierpnia 1920 siłami pięciu dywizji dowodzonych przez Piłsudskiego przeprowadzonego znad Wieprza na północ na tyły atakujących wojsk bolszewickich na Warszawę. Osobiste zaangażowanie się marszałka Józefa Piłsudskiego było dużym zaskoczeniem dla francuskiego płk. L. Faury'ego:

Pomimo naszych próśb, by się nie narażał [Józef] Piłsudski szedł pieszo w pierwszych szeregach piechoty. Na zmianę z adiutantem niosłem małą walizeczkę z orderami, którymi po boju [...] natychmiast dekorował za osiągnięcia bohaterstwo i odwagę oficerów i szeregowych (Kiełb 2010, 32-33; zob. też: Jędrzejewicz 2006, 404).

17 sierpnia 1920 oficjalna gazeta rządu Litwy „Lietuva” podała na pierwszej stronie „Rosjanie zajęli Warszawę” i z tej okazji 16 sierpnia w Wilnie odbyła się defilada wojsk bolszewickich, w tym 100 młodych cywili z dwoma czerwonymi sztandarami. 18 sierpnia ta sama gazeta donosiła, że Warszawę zajęli polscy lokalni komuniści, którzy nie chcą wpuścić wojsk rosyjskich. 19 sierpnia rządowa gazeta na drugiej stronie poinformowała, że pod Warszawą trwają walki polsko-rosyjskie, zaś 20 sierpnia na trzeciej stronie małym drukiem podała o polskiej ofensywie pod Warszawą i że wojska rosyjskie zaczęły wycofywanie się. Dopiero 24 sierpnia 1920 roku gazeta zamieściła informację o sukcesie wojsk polskich oraz o dużej liczbie żołnierzy bolszewickich w niewoli polskiej¹. Zwycięstwo Polaków wywołało dezaprobatę i zamieszanie u polityków na Litwie.

Tymczasem strona bolszewicka już w lipcu 1920 roku, wykorzystując lokalnych komunistów, przygotowała pucz wojskowy na Litwie. Komisarzem puczu Moskwa nazaczyła Karolisa Pożelę, przyznała pieniądze i broń. Grupy zbrojne, liczące około 900 osób, zakonspirowane były na całej Litwie, w większości w Kownie. Na sygnał z Moskwy gotowe były dokonać aktów zabójstwa czołówki politycznej władz Litwy, obalić ustrój oraz przejąć władzę, po czym na teren Litwy miała wkroczyć armia bolszewicka. Sygnał z Moskwy do wszczęcia puczu miał być wysłany po rozbiciu wojsk polskich i zdobyciu Warszawy. Dzięki zwycięstwu wojsk polskich strona bolszewicka zrezygnowała z tych działań (Kasparavičius 1991, 8; Kasparavičius/Petrauskas 1993, 6-7).

¹ <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB00AD2076>

5. Bitwa Warszawska w polityce historycznej Litwy

W polityce historycznej Litwy Bitwa Warszawska zajmuje mniej niż skromne znaczenie i nie ma czegokolwiek na temat „neutralnego” stanowiska Litwy podczas tej batalii. W dwudziestu podręcznikach historii, z których uczy się młode pokolenie mieszkańców Litwy, o Bitwie Warszawskiej jest mowa w trzech z nich. W podręczniku dla klasy 10 podano, że „gdyby w bitwie pod Warszawą Józefowi Piłsudskiemu nie udało się powstrzymać triumfalnego pochodu Armii Czerwonej, cała cywilizacja zachodnia byłaby zagrożona” (Kapleris/Meištas 2007, 13-14). Podobnie jest w podręczniku dla klasy 12: „Zwycięstwo nad Rosją sowiecką miało ogromne znaczenie nie tylko dla Polski, ale i dla całej Europy – uratowało przed fanatyczną sowiecką tyranią” (Kapleris/Laužikas 2011, 84). W innym podręczniku historii dla klasy 12 wspomniana jest pokojowa umowa litewsko-bolszewicka z 12 lipca 1920 roku. Odnotowano tam, że Rosja bolszewicka uznała niepodległość Litwy, ale nie ma informacji na temat tajnych załączników i stanowiska Litwy w wojnie polsko-bolszewickiej. Stwierdzono jednak, iż Polacy byli uważani za największego wroga niepodległości Litwy (Tamošaitis 2013, 23-26).

W publicystyce litewskiej znaczenie Bitwy Warszawskiej z oporami dociera do świadomości mieszkańców kraju. „Cud nad Wisłą uratował nie tylko niepodległość Polski, ale i Litwy” – napisał w swym artykule S. Jegelevičius, odnotowując, że w latach 1918-1920 między Polską a Litwą panował stan nieogłoszonej wojny². Z. Butkus w wywiadzie z końca 2019 roku przyznaje się do tajnego załącznika litewsko-bolszewickiej pokojowej umowy i usprawiedliwia przepuszczenie wojsk bolszewickich przez tereny, którymi Litwa w sierpniu i wrześniu 1920 roku jeszcze nie zarządzała. Odnotowuje, że polskie zwycięstwo nad Wisłą nie zostało należycie wykorzystane z powodu odrębnych działań państw bałtyckich i Polski oraz konfliktu litewsko-polskiego³. A. Nikzentaitis w wywiadzie stwierdza, że Piłsudski „pokonując bolszewików nad Wisłą, ochronił Litwę”⁴. 10 sierpnia 2020 roku w przeddzień 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej prezydent Litwy G. Nausėda wysłał list gratulacyjny prezydentowi RP A. Dudzie, w którym napisał, że „zwycięstwo to zahamowało ekspansję bolszewizmu w Europie”. Ponadto państwowa telewizja 12 sierpnia podała, iż wojsko polskie pod dowództwem Piłsudskiego zatrzymało natarcie bolszewików na zachód, co „pozwoiliło odradzającej się Litwie i innym państwom centralnej Europy zachować swą niepodległość”⁵.

² <http://www.aidas.lt/istorija/article/26-nepaskelbtas-lenkijos-karas-lietuvai-1918-1920>

³ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/stebuklas-prie-vyslos-kaip-1920-metais-lenkai-sutriuskino-bolsevikus-582-1253860>

⁴ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/a-nikzentaitis-jeigu-ne-j-pilsudskis-musu-didieji-tautininkai-nebutu-tokie-kokie-yra-582-1223858>

⁵ <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1206541/stebuklas-prie-vyslos-kaip-vienas-musis-sula-ike-isibegejusia-bolseviku-revoliucija>

6. Zakończenie

Po I wojnie światowej na obszarze Europy Wschodniej zderzyły się trzy koncepcje: model państwa narodowego, ekspansja rewolucji bolszewickiej realizowanej przez Rosję oraz związku państw narodowych (Polski, Litwy, Ukrainy, Białorusi i Łotwy) wg Piłsudskiego wynikającego z zagrożenia. Bolszewicka Rosja w latach 1920-1921 podpisała pięć pokojowych umów, ale tylko umowa z Litwą zawierała tajne ustalenia, dotyczące „neutralności” Litwy w wojnie bolszewicko-polskiej. Z analizy materiału źródłowego wynika, że Rosja wykorzystwała tajne ustalenia pokojowej umowy oraz wrogość Litwy do Polski w swych planach ekspansji bolszewizmu i po klęsce wojsk polskich miała dokonać zamachu na Litwie. Mimo głoszonej „neutralności” Litwa w tym konflikcie stanęła po stronie Rosji i spowodowała dodatkowe utrudnienia dla wojsk polskich w Bitwie Warszawskiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA)

- F 383 Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ap. 7 Działalność Departamentu Politycznego, B. 77 Dokumenty o negocjacjach Litwa-Rosja na temat umowy pokojowej, s. 165-168, Memorandum.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 112. Pismo delegacji R.S.F.R.R. do delegacji Litwy z 12 lipca 1920 r.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 113. Pismo delegacji Litwy do delegacji R.S.F.R.R.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 114. Pismo delegacji R.S.F.R.R. do delegacji Litwy z 12 lipca 1920 r.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 116. Pismo delegacji Litwy do delegacji R.S.F.R.R.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 109. Depesza Ministra Spraw Zagranicznych Litwy do MSZ Rosji z 13 lipca 1920 r.
F. 383, Ap. 7, B. 76, s. 51. Telegram MSZ Rosji do MSZ Litwy z dnia 20 lipca 1920 r.
F. 383, Ap. 7, B. 77, s. 90-107. Wypłata przez Rosję kompensaty dla Litwy.

Instytut i Archiwum im. Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (AJP)

- Sygn. 709/1/11, Odezwa do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, s. 8-10.
Sygn. 709/1/11, Odezwa J. Piłsudskiego do Ukraińców, 26 kwietnia 1920 roku, s. 5-6.

Źródła drukowane

- League of Nations (1920-1921), Latvia and Russia – Treaty of Peace, done at Moscow, and completed and signed at Riga. Vol. 2, No. 67. August 11, 1920, 196-212.
League of Nations (1921), Finland and Soviet government of Russia Treaty of Peace (together with declarations and protocols relative there to), signed at Dorpat. Vol. 3, No. 91. October 14th, 1920, 6-80.
League of Nations (1921), Lithuania and Soviet Government of Russia: Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow. Vol. 3, No. 94. Juli 12, 1920, 105-138.

League of Nations (1921), Poland, and the Soviet Republics of Russia and Ukraine Peace Treaty, signed at Riga. Vol. 6, No. 149. March 18, 1921, 51-170.

League of Nations (1922), Esthonia and Soviet Republic of Russia Peace Treaty, signed at Tartu. Vol. XI, No. 289. February 2, 1920, 30-71.

Opracowania

- BALKELIS, T. (2019), *Lemtingi metai. Lietuva 1914-1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius.
- DROZDOWSKI, M. (1995), Litwa w polityce Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa, Naczelnego Wodza i męża stanu RP. W: *Niepodległość i Pamięć*. 2/2 (3), 101-115.
- GRABSKI, S. (1943), *The Polish-Soviet Frontier*. London.
- GRYGAJTIS, K. (2001), *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w.* Częstochowa.
- JĘDRZEJEWICZ, W. (1982), *Józef Piłsudski 1867-1935*. Londyn.
- JĘDRZEJEWICZ, W./CISEK, J. (2006), *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*. T. 2 (1916-1920). Kraków/Łomianki.
- KAPLERIS, I./MEIŠTAS, A./MICKEVIČIUS, K. i in. (2007), *Podręcznik historii dla klasy 10*. Cz. 1. Wilno.
- KAPLERIS, I./LAUŽIKAS, R./MEIŠTAS, A. i in. (2011), *Istorijos vadovėlis 12 klasei. I dalis*. Vilnius.
- KASPARAVIČIUS, A. (1991), *Sukilimai Lietuvoje 1918-1938: faktai ir skaičiai*. W: *Atgimimas. Lapkričio 14-21*, 8.
- KASPARAVIČIUS, A./PETRAUSKAS, K. (1993), *Komunistiniai pučai Lietuvoje ir Estijoje*. W: *Vėidas*. Sausio 28, 7-8.
- KIELB, Z. (2010), *O pobycie Józefa Piłsudskiego w Puławach z okazji 90. rocznicy Bitwy Warszawskiej*. W: *Kwartalnik Powiatu Puławskiego*. 6, 30-33.
- ŁOJEK, J. (1986), *Idea federacyjna Józefa Piłsudskiego*. W: *Libertas*. Kwartalnik społeczno-polityczny. 6/86, 47-63.
- ŁOSSOWSKI, P. (1996), *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*. Warszawa.
- ŁUKOMSKI, G./POLAK, B. (1994), *W obronie Wilna, Grodna i Mińska 1918-1920*. Koszalin/Warszawa.
- PIŁSUDSKI, J./TUCHACZEWSKI, M. (1989), *Rok 1920. Pochód za Wisłę*. Łódź.
- RÖMER, M. (2018), *Dzienniki*. T. 3: 1916-1919. Warszawa.
- URBANKOWSKI, B. (1989), *Józef Piłsudski. Myśli, mowy i rozkazy*. Wyb. i wstępem opatrł. B. Urbanowski. Warszawa.
- OKULICZ, K. (1985), *Józef Piłsudski 1867-1935*. W: *Libertas*. Kwartalnik społeczno-polityczny. 4/85, 36-58.
- TAMOŠAITIS, M. (2013), *Istorijos vadovėlis 12 klasei. I dalis*. Vilnius.
- WAKAR, W. (1917), *Rozwój terytorialny narodowości polskiej*. Cz. 3. Kielce.
- WOŁKONOWSKI, J. (2015), *Niektóre polityczno-prawne aspekty pokojowej umowy między Litwą i Rosją z 12 lipca 1920 r.* W: *Miscellanea Historico-Iuridica*. XIV/2, 327-338.

Netografia

- <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/LNB00AD2076> [dostęp: 23 VIII 2020].
- <http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/26-nepaskelbtas-lenkijos-karas-lietuvai-1918-1920> [dostęp: 25 VIII 2020].
- <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/stebuklas-prie-vyslos-kaip-1920-metais-lenkai-sutriusino-bolsevikus-582-1253860> [dostęp: 25 VIII 2020].
- <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/a-nikzentaitis-jeigu-ne-j-pilsudskis-musu-didieji-tautininkai-nebutu-tokie-kokie-yra-582-1223858> [dostęp: 28 VIII 2020].
- <https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1206541/stebuklas-prie-vyslos-kaip-vienas-musis-sulaike-isibegejusia-bolseviku-revoliucija> [dostęp: 30 VIII 2020].